

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.29

Діденко Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

THE OBJECT OF CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONSHIPS

Стаття присвячена дослідженню об'єкта цивільних процесуальних правовідносин та звертає увагу на загальнотеоретичний підхід вчених до об'єкта таких правовідносин. У вітчизняній правовій науці проблема об'єкта є однією з найскладніших і дискусійних.

Ключові слова: об'єкт, цивільний процес, правовідносини, підхід, концепція.

Статья посвящена исследованию объекта гражданских процессуальных правоотношений и обращает внимание на общетеоретический подход ученых к объекту таких правоотношений. В отечественной правовой науке проблема объекта является одной из самых сложных и дискуссионных.

Ключевые слова: объект, гражданский процесс, правоотношения, подход, концепция.

The article is devoted to the subject of civil procedural legal relations and draws attention to the theoretical approach of scholars to the object of such relations. In Russian legal science the problem of the object is one of the most complex and controversial.

Key words: object, civil process, legal, approach, concept.

Об'єкт правовідносин у теорії права розглядається як матеріальні, духовні й інші блага, з приводу яких суб'єкти права вступають у правовідносини й здійснюють свої суб'єктивні права й обов'язки [1, с. 97]. Таким чином, визначення поняття «об'єкт правовідносин» полягає у тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин, показати, для чого суб'єкти вступають у правові відносини й діють у них, реалізуючи свої права й обов'язки.

Одна з теорій об'єкта правовідносин називається моністичною (теорія єдиного об'єкту), інша – плюралістичною (теорія множинності об'єкту).

Відповідно до першої теорії, об'єктом правовідносин є те, на що спрямовані або на що впливають правовідносини. Але впливати право може тільки на поведінку людей. При цьому як суб'єктивні права, так і юридичні обов'язки спрямовані на забезпечення певної поведінки зобов'язаної особи в інтересах уповноваженої особи. Тобто саме поведінка зобов'язаної особи, якої вправі вимагати уповноважена особа, і є, згідно з цією теорією, юридичним об'єктом правовідносин [2, с. 93].

Такий підхід зазнав критики в науковій літературі у зв'язку з тим, що не може бути застосованим до всіх правовідносин. Тому плюралістична теорія об'єкта правовідносин не зводить його тільки до поведінки зобов'язаної особи, але розуміє під об'єктом різні соціальні блага (соціальні цінності). Це можуть бути як матеріальні блага (речі, продукти творчості), так і нематеріальні блага (життя, здоров'я, честь, гідність людини, сама поведінка учасників правовідносин) й результати поведінки, на кшталт доставки вантажу до місця призначення

за договором перевезення, повернення боргу). Таку теорію об'єкта, на думку деяких вчених, точніше було би назвати не «плюралістичною», а ціннісною.

Зрозуміло, що категорія об'єкту правовідносин не може розглядатися ізольовано від інших елементів, з яких складаються численні й різноманітні зв'язки в соціально-правовому середовищі, від зв'язків, що існують у відповідному правовому регулюванні.

Зовнішнє становище об'єкта стосовно суб'єкта правовідносин зовсім не означає, що людина не може деякою мірою змінювати об'єкти. У процесі своєї суспільної діяльності людина активно, іноді навіть занадто, впливає на предмети природи, змінюючи їх відповідно до своїх цілей. Якщо, образно кажучи, на початку діяльності той або інший об'єкт виступає як «об'єкт-мета», наприкінці цього процесу людської діяльності цей предмет проявляється вже як «об'єкт-результат».

Звичайно, об'єкт-мета й об'єкт-результат по-різному співвідносяться між собою: по-перше, вони можуть бути тотожними; по-друге, об'єкт-результат може відрізнятися від об'єкта-мети. Ця відмінність, у свою чергу, проявляється подвійно – у позитивному й негативному змістах: об'єкт-результат може перевершувати об'єкт-ціль за своїми показниками, але може й не досягати рівня об'єкта-мети.

У процесі своєї цілеспрямованої діяльності людина, впливаючи на різні об'єкти, узгоджує з ними й свою свідомість, яка збагачується знаннями про ці об'єкти. Звідси випливає, що ті зміни, які

відбуваються з об'єктами, і саме їхнє становище в результаті цих змін виступали критеріями істинності тих подань суб'єкта, з якими він приступав до впливу на відповідні об'єкти [3, с. 20].

Звернемося до короткого аналізу названих концепцій об'єкта правовідносин, спираючись на джерела того часу, коли ці концепції формувалися.

Прихильники концепції єдиного об'єкта правовідносин виходять із такого твердження: об'єктом правовідносин є те, на що спрямовані суб'єктивні права й обов'язки учасників даних правовідносин, на що вони впливають. Однак суб'єктивні права й юридичні обов'язки, як підкреслюють прихильники даної концепції, можуть впливати тільки на певні явища, тобто винятково на поведінку, дії людини як суб'єкта правовідносин, тому що тільки поведінка людини здатна реагувати на вплив ззовні.

Прихильники плюралістичної концепції об'єктів правовідносин розглядають їх як такі, з приводу яких виникають суспільні відносини, встановлюються права й обов'язки суб'єктів-учасників правовідносин. Можна дійти висновку, що об'єктами правових відносин можуть бути «речі, матеріальні цінності, результати духовної творчості, поведінка людей, особисті нематеріальні блага» [4, с. 50].

Порівнюючи згадані концепції, теоретики права кращою вважають концепцію плюралістичну, прихильники якої переконливо заперечують представникам моністичної концепції [5, с. 293]. Плюралістична формула об'єкта правовідносини як «те, з приводу чого» складаються суспільні відносини, повніше відтворює характер зв'язків між суб'єктом і об'єктом.

Однак, на наш погляд, навряд чи можна визнати правильним прагнення представити різноманітні зв'язки між суб'єктами й об'єктами тільки в одному аспекті. Правильнішим є висновок про необхідність із найбільшою повнотою й всебічністю враховувати можливості суб'єктів стосовно об'єктів, розмаїтість їхніх зв'язків. В одному випадку це може бути прямий вплив, в іншому об'єкт може виступати як результат, у третьому – як мета тощо.

Розглянувши висновки прихильників обох поглядів щодо визначення об'єкту правовідносин, звернемось до елементу цивільних процесуальних правовідносин – їх об'єкта.

Досліджуючи точки зору вчених щодо існування об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, можна провести наступний їх аналіз.

Під об'єктом процесуальних правовідносин більшість вчених розуміють те, заради чого виникають і на що спрямовані певні правовідносини, – це явища матеріального й духовного світу, на які спрямовані процесуальні суб'єктивні права й обов'язки. Інакше кажучи, об'єкт процесуальних правовідносин – це різноманітні матеріальні й нематеріальні блага, заради охорони й захисту яких суб'єкти цивільного процесуального права вступають у цивільні процесуальні правовідносини [6, с. 91].

Варто розрізняти загальний і спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин, а також спеціальні об'єкти окремих цивільних процесуальних правовідносин і їхніх груп.

Загальний об'єкт цивільних процесуальних відносин – це те, заради чого виникають і на що спрямовані цивільні процесуальні правовідносини, тобто процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовані процесуальні права й обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин і процесуальні дії суб'єктів цих правовідносин. Ними є різноманітні матеріальні й нематеріальні блага, заради захисту й охорони яких суб'єкти цивільного процесуального права вступають у цивільні процесуальні правовідносини.

Кожен різновид проваджень у цивільному процесі має свій спеціальний об'єкт. Так, об'єктом правовідносин позовного провадження є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів фізичних осіб, прав і інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК). У статті 1 ЦПК, на наш погляд, необхідно було вказати на захист не тільки інтересів, але й прав держави, а також на те, що завданням цивільного судочинства є захист прав і інтересів Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав і інших суб'єктів публічного права, тому що за ст. 2 ЦК вони є суб'єктами цивільного права [7, с. 233].

У порядку цивільного судочинства, згідно зі ст. 15 ЦПК, розглядаються справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин тощо.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин окремого провадження є встановлення юридичних фактів, що визначають цивільно-правовий або сімейно-правовий стан фізичної особи, що мають значення для охорони й захисту прав і інтересів фізичної особи (ст. 234 ЦПК).

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з діяльністю суду, заявників, заінтересованих осіб і інших учасників цивільного процесу, спрямованої на здійснення правосуддя по справах окремого провадження, можуть бути охорона або захист суб'єктивних прав і інтересів заявника або заінтересованих осіб.

Так, об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з розглядом справ про визнання фізичної особи безвісти відсутньою (Розділ IV ЦПК), буде охорона суб'єктивних прав і інтересів особи, зниклої безвісти у разі її повернення, а також охорона інтересів її утриманців.

Згідно з ст. 44 ЦК над майном фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою, нотаріус на підставі рішення суду про визнання фізичної особи відсутньою установлює опіку. Опікун над майном фізичної особи, оголошеної безвісти відсутньою, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном у її інтересах. Об'єктом

цивільних процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з розглядом судом справ про оголошення фізичної особи померлою (глава 4 Розділу IV ЦПК), буде захист суб'єктивних прав і інтересів фізичної особи, оголошеної померлою, і охорона суб'єктивних прав і інтересів її спадкоємців. У випадку явки фізичної особи, оголошеної померлою, суд за місцем перебування фізичної особи, оголошеної померлою, або суд, що оголосив її померлою, скасовує своє рішення (ст. 250 ЦПК).

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з розглядом судом справ про відновлення прав стосовно втрачених цінних паперів на пред'явника й векселів (глава 7 Розділу IV ЦПК), буде охорона суб'єктивних прав заявника, що втратив цінний папір на пред'явника. Охорона суб'єктивних прав і інтересів заявника матиме місце також під час розгляду судом справ про встановлення ряду юридичних фактів, наприклад, фактів родинних відносин між фізичними особами, знаходження фізичної особи на утриманні, реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, проживання однією родиною чоловіка й жінки без шлюбу (пункти 1, 2, 4, 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК).

Захист суб'єктивних прав заявника або заінтересованих осіб буде об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що виникають під час розгляду судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи й визнання фізичної особи недієздатною і відновлення цивільної дієздатності фізичної особи (глава 2 Розділу IV ЦПК; ст. ст. 36-40 ГК); про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (глава 3 Розділу IV ЦПК; ст. 35 ГК).

Таким чином, об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з розглядом справ окремого провадження, може бути не тільки захист суб'єктивних прав і інтересів заявника й заінтересованих осіб, але й охорона їхніх суб'єктивних прав і інтересів, на відміну від справ позовного й наказного провадження, об'єктом цивільних процесуальних правовідносин яких є захист суб'єктивних прав, інтересів позивача (ст. 3 ЦПК) або третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору (ст. 34 ЦПК), – позовне провадження й суб'єктивні права заявника-кредитора – наказне провадження (Розділ II ЦПК).

Об'єктом правовідносин наказного провадження є захист суб'єктивних прав і майнових інтересів кредитора (ст. 95 ЦПК). Окрім стадії цивільного процесу мають свої спеціальні об'єкти. Так, об'єктом судового розгляду є винесення законного й обґрутованого судового рішення (ст. 213 ЦПК).

Об'єктом перегляду рішень і ухвал в апеляційному порядку є перевірка законності й обґрутованості рішень і ухвал суду першої інстанції, які не набули законної сили. Об'єктом перегляду рішень і ухвал у касаційному порядку є перевірка закон-

ності й обґрутованості рішень і ухвал суду першої інстанції, які набули законної сили, а також рішень і ухвал апеляційного суду (ст. 324 ЦПК).

Для окремих процесуальних правовідносин, а також їхніх груп (суд – сторони, суд – треті особи, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, суд – судові представники, суд – свідки, суд – експерти) характерний свій спеціальний об'єкт [9, с. 391].

Так, спеціальним об'єктом між судом і судовим представником є охорона й захист суб'єктивних прав і інтересів тієї особи, яку він представляє; між судом і свідком, а також між судом і експертом – інформація про факти, що мають суттєве значення для винесення законного й обґрутованого рішення й ухвали суду.

Враховуючи все вищесказане, варто підкреслити, що:

1. Об'єкт правовідносин – це предмет або явище, що існує поза суб'єктом, що займає, так би мовити, зовнішнє положення стосовно суб'єкта.

2. Об'єкт правовідносин – це не будь-який зовнішній предмет або явище, а тільки такий, котрий певним чином пов'язаний із правою нормою, тобто перебуває в сфері дії права. Предмет або явище, не пов'язані із правою нормою, не можуть бути об'єктом правовідносин, а є об'єктом не урегульованих правом суспільних відносин, що складаються за межами соціально-правового середовища.

3. Оскільки правові норми регулюють відносини між людьми, отже, їхній зв'язок з об'єктами правовідносин, що складаються між людьми, є непрямим. Цей зв'язок полягає в тому, що правові норми встановлюють правочини і юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин не загалом, а стосовно певного об'єкта, з приводу якого й виникають дані правовідносини.

Різні об'єкти впливають на нормативне визначення правомочностей і юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин.

Ці об'єкти, залежно від свого характеру, мають здатність відповідно реагувати на вплив з боку суб'єктів правовідносини. Ступінь цього реагування, зрозуміло, неоднакова в різних об'єктів. Безсумнівно, що найбільшою здатністю до реагування володіє поведінка людини, хоча кожен із видів об'єктів правовідносин випробовує на собі вплив суб'єктів [8, с. 97].

Оскільки цивільні процесуальні правовідносини становлять органічну частину правовідносин загалом, на них, природно, поширюються всі принципові властивості правових відносин, зокрема й положення загальної теорії права, що стосуються поняття об'єкта. Звичайно, у такому разі мова може йти про поширення лише загальних закономірностей, оскільки конкретні особливості того або іншого явища стосовно відносин, що цікавлять, можуть бути специфічними саме для правовідносин даного виду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матузов Н.И. Общая теория прав человека / Н.И. Матузов. – М. : НОРМА, 1996.
2. Алексеев С.С. Общая теория права / С.С. Алексеев. – Т. 1. – М. : Юридическая литература, 1993. – 361 с.
3. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М. : Юристъ, 2003 – 240 с.
4. Кененов А.А. К вопросу об элементах и структуре советского права / А.А. Кененов // Вестник Московского университета. – 1973. – № 3.
5. Матузов Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
6. Червоный Ю.С. Гражданский процесс Украины / Ю.С. Червоный. – К. : Истина, 2006. – 448 с.
7. Угриновська О.І. Судове провадження у справах, які виникають з публічно-правових відносин / О.І. Угриновська. – Л. : Астрон, 2004. – 879 с.
8. Балюк М.І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М.І. Балюк, – Х. : Харків юрид., 2008. – 454 с.
9. Комаров В.В. Цивільне процесуальне право України: практика застосування : навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закл. і фак. / В.В. Комаров. – Х.: Основа, 1993. – 652с.